

BİBLİYOGRAFYA :

Sâî, *Tezkiretül'ebniye*, s. 24, 33, 35-37, 39, 45, 79, 94, 100, 106, 108, 125; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. Zuhurî Danişman), İstanbul 1964-71, I, 328; Ayvansarayî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 16, 125; a.mlf., *Hadîkatü'l-cevâmi'*, II, 182-184; Âsitâne Tekkeleri, s. 18; *Mecmûa-i Cevâmi'*, II, 72-73; Bandırmalızade, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 8; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, I, 128-129; C. Gurlitt, *Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1907-12, II, 85, levha 28; *Osmanlı Müellifleri*, I, 96, 138, 217; Halil Edhem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1932, s. 72-74; Ergun, *Antoloji*, II, 479, 672; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, II, 258; Konyalı, *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, s. 77-85; a.mlf., *Üsküdar Tarihi*, I, 141-149, 439-445; II, 29; E. Egli, *Sinan*, Erlenbach-Stuttgart 1954, s. 105-107; Semavi Eyice, *İstanbul-Petit Guide à Travers les Monuments Byzantins et Turcs*, İstanbul 1955, s. 114; Doğan Kuban, "Les Mosquées à coupole à base hexagonale", *Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens*, İstanbul 1963, s. 49-68; a.mlf., "Eski Valide Camii", *Mimarlık ve Sanat*, sy. 2, İstanbul 1961, s. 33-36; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 68-69; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 288-291; A. Stratton, *Sinan*, London 1972, s. 159-169; H. Summer v.d.gr., *Strolling through Istanbul*, İstanbul 1972, s. 425; Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 209-210, 224, 232, 333, 374, 386; Câhid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 470, 474, 607, 612; Günşel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850)*, Ankara 1977, s. 119-120; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*, Tübingen 1977, s. 402-404; M. Çağatay Uluçay, *Pa-dışahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 40; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşi), s. 74-75; Aptullah Kuran, "Üsküdar Atik Valide Külliyesinin Yerleşme Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine", *Suud Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara 1984, s. 231-248; a.mlf., *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 175-192, 254, 304, 354, 357, 359, 361, 367, 376, 401; A. Gabriel, "Les Mosquées de Constantinople", *Syria*, VII, Paris 1926, s. 353-419; A. Batur — S. Batur, "Sinan'a Ait Yapıların Listesi", *Mimarlık*, sy. 49, İstanbul 1967, s. 35-44; K. Tuğcu, "Eski Valide Camii", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 2, İstanbul 1967, s. 54-57; F. Akozan, "Türk Külliyesi", *VD*, VIII (1969), s. 303-308; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, sy. 7-8 (1977), s. 277-392; Baha Tanman, "Atik Valide Külliyesi", *STAD*, sy. 2 (1988), s. 3-19; Erdem Yücel, "Eski Valide Camii ve Külliyesi", *İst.A*, X, 5300-5303.

M. BAHÂ TANMAN

ÂTİKE bint ABDÜLMUTTALİB

(عاتكة بنت عبدالمطلب)

Ümmü Abdillâh Âtike bint

Abdilmuttalib b. Hâşim el-Hâşimiyye

Hz. Peygamber'in halası.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Abdülmuttalib'in bütün kızları gibi Âtike de şairdi. Günümüze intikal eden şiirlerinden biri babası hakkında söyle-

diği mersiye'dir. Abdülmuttalib son günlerinde altı kızını da yanına çağırıp ölümünden sonra kendisi için nasıl mersiyeyle söyleyeceklerini onlardan dinlemek istemiş, bunun üzerine her biri babalarını öven birer şiir söylemişlerdi.

Âtike Hz. Peygamber'in zevcelerinden Ümmü Seleme'nin babası Ebû Ümeyye b. Mugîre el-Mahzûmî ile evlendi; bu evlilikten hepsi de sahâbî olan Abdullah ve Zühre adlı oğulları ile Karîbe isimli kızı dünyaya geldi.

İslâm tarihinde Âtike bint Abdülmuttalib'i büyük bir şöhrete ulaştıran şey, onun Bedir Gazvesi'nden önce görmüş olduğu rüyadır. Suriye'den dönmekte olan Ebû Süfyan'ın, Kureys kervanına müslümanların baskın yapacağını haber vermek ve yardım istemek üzere gönderdiği haberci Damdam b. Amr el-Gıfârî'nin Mekke'ye gelmesinden birkaç gün önce Âtike, kendisini korkutan ve Mekkeliler'i tedirgin eden bir rüya gördü. Deveye binmiş bir adam süratle Mekke'ye gelerek önce Ebtah'ta, sonra Kâbe'de, daha sonra da Ebû Kubeys dağında, etrafında toplananlara üç güne kadar savaşıacakları ve vurulup düşecekleri yere koşmalarını söylüyor, dağdan kopardığı bir kayayı aşağı doğru fırlatıyor, aşağıda parçalanan kaya Mekke'deki bütün evlere dağılıyordu. Âtike, kimseye söylememesini tenbih ederek rüyasını kardeşi Abbas'a anlattı. Abbas da arkadaşı Velîd b. Ukbe'ye söyleyince rüya Mekke'de konuşulmaya başlandı. Mekkeliler'in mânevîyatını bozan bu rüyanın konuşulması Ebû Cehil'i son derece huzursuz etti ve bir gün Kâbe'de Abbas'a, soylarından gelen erkeklerin peygamberlik iddiasıyla yetinmeyip kadınların da aynı iddiada bulunduğunu, şayet üç güne kadar bir şey olmazsa onları Araplar'ın en yalancısı kabul edeceklerini söyledi. Üç gün sonra Damdam Mekke'ye gelip de kervanın başına gelen tehlikeyi haber verince Âtike'nin rüyası gerçekleşmiş oldu. Kardeşi Ebû Leheb, azılı İslâm düşmanlarından biri olmasına rağmen, bu rüyanın tesirinde kalarak Bedir Savaşı'na katılmadı.

Bedir'den sonra da bir şiir söylediği bilinen Âtike'nin İslâmiyet'i kabul ettiğine dair olan rivayet kesin değildir. Başta İbn İshak olmak üzere bazı râviler, Hz. Peygamber'in halalarından Hz. Safiyye dışında hiçbirinin müslüman olmadığını nakletmektedir. Buna karşılık Âtike'nin Hz. Peygamber'i metheden, dolaşısıyla müslüman olduğunu gösteren üç

ayrı şiirine eserinde yer veren İbn Sa'd onun Mekke'de müslüman olduğunu ve Medine'ye hicret ettiğini belirtir. Şiirlerle Âtike'ye nisbeti kabul edildiği takdirde, bunlardan biri Hz. Peygamber hakkında söylenmiş bir mersiye olduğuna göre, onun Hz. Peygamber'den sonra vefat ettiği söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 29-33, 41-43; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 108, 169, 171, 282, 298; II, 607, 609; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 326-327; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 62, 166, 274, 406; a.mlf., *el-Mü-nemmak*, s. 20, 42, 419; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 118, 119, 128; Belâzürî, *En-sâb*, I, 88, 145-146, 235, 432; III, 19, 20, 311-312; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 1073, 1292-1294; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1969, IV, 1778-1780, 1880; İbnü'l-Esir, *İcâdü'l-gâbe*, V, 499-500; Zehbî, *A'âmü'n-nübelâ*, II, 272; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), VIII, 13-14; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), II, 51-54.

MUSTAFA FAYDA

ÂTİKE bint HÂLİD

(bk. ÜMMÜ MA'BED).

ÂTİKE bint ZEYD

(عاتكة بنت زيد)

Âtike bint Zeyd b. Amr el-Kureşîyye
(ö. 40/660)

Aşere-i mübeşşereden

Saîd b. Zeyd'in kız kardeşi ve
İslâmiyet'i ilk kabul eden şair
kadın sahâbilerden biri.

Mekke'de müslüman olduktan sonra Medine'ye hicret etti. Orada Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah ile evlendi. Güzelliği ve cazibesıyla kocasını etkileyerek onun cihad ve benzeri sorumluluklarını gereği gibi yerine getirememesine sebep olması üzerine Hz. Ebû Bekir Âtike'yi boşaması için oğluna baskı yaptı. Buna son derece üzülen Abdullah karısından ayrıldı. Fakat bu ayrılmaktan duyduğu acıyı içli mısralarla terennüm ettiği bir gece oğlunun ıstırabını duyan Ebû Bekir onun yeniden Âtike'ye dönmesine izin verdi. Abdullah Tâif Muhasarası'nda aldığı bir ok yarasından Medine'de vefat edince Âtike çok üzüldü ve ölünceye kadar kocasına ağlayacağını ifade eden bir mersiye söyledi. Bununla birlikte bir yıl sonra (12/633) Ömer b. Hattâb'la evlendi. Evlenmeden önce Hz. Ömer'den namazını Mescid-i Nebevî'de cemaatle kılmasına engel olmayacağına dair söz aldı. Nitekim Hz. Ömer Ebû Lü'lü' tarafından mih-

rapta şehid edildiği sırada Âtike mes-cidde bulunuyordu. Hz. Ömer'den önce onun büyük kardeşi Zeyd b. Hattâb'la evlendiği, Zeyd'in Yemâme'de şehid olması üzerine Hz. Ömer'in onu nikâhladığı da rivayet edilmiştir. Âtike Hz. Ömer'in şehid edilmesinden sonra üçüncü (veya dördüncü) evliliğini Zübeyr b. Avvâm ile yaptı. Zübeyr'in şehid edilmesi üzerine onun için de bir mersiye söylendi.

Zübeyr'den sonra Ali b. Ebû Tâlib'in onunla evlenmek istediği, fakat Medine halkı arasında yaygın hale gelen ve Hz. Ali tarafından söylendiği rivayet edilen, "Kim şehid olmak isterse Âtike ile evlensin" sözünü hatırlatarak Âtike'nin bu evliliğe razı olmadığı söylenir. Yine bazı kaynaklarda Âtike'nin Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'le evlendiği ve hatta Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehid edildiğini gördüğü, onun yüzünü topraktan kaldırarak bu feci cinayeti işleyenleri lânetlediği ve Hüseyin'e bir mersiye ile ağladığı da rivayet edilmektedir. Vefat eden her kocası için mersiyeler söyleyen ve şiirleri örnek (şâhid) olarak gösterilebilecek kadar iyi bir şair olan Âtike'nin Hz. Peygamber hakkında da bir mersiyesi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 332; İbn Kuteybe, *Üyûnü'l-aşbâr*, Kahire 1343-49/1925-30, IV, 114-115; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1959, XVIII, 7-13; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, IV, 350-352; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, 364-367; İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-gâbe*, VII, 183-185; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 250; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1348, VI, 194-195; Zeyneb bint Yûsuf, *ed-Dürrü'l-menşûr*, Bulak 1312; Sezgin, *GAS*, II, 314-315; Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ*, III, 201-206; Reckendorf, "Âtike", *IA*, II, 2; J. W. Fück, "Âtika", *EI*² (İng.), I, 738.

ASRİ ÇUBUKÇU

ATİNA

Yunanistan'ın başşehri ve en büyük yerleşim merkezi.

Deniz seviyesinden ortalama 80-100 m. yüksekliktedir. Eski şehir, Attikê düzlüğünde Akropolis (156 m.) ve Likavittos (227 m.) tepeleri arasında kurulmuştur. Kuzeyden Parnis (1413 m.) ve Pandeli (1089 m.), doğudan İmittos (1010 m.), batıdan Aigakon (460 m.) dağları ile çevrili 427 kilometrekarelik bir alanı kaplar ve 7 km. güneyinde liman şehri Pire ile birleşir.

Neolitik çağlardan beri bir yerleşim merkezi olan şehir, Akropolis'in üstünde

etrafı surlarla çevrili müstahkem bir kale durumunda idi. Milâttan önce 1000'lerde kuzeybatı istikametinde genişlemeye başladı. Milâttan önce VI. yüzyıldan itibaren de büyük bir gelişme gösterdi; tapınaklar inşa edildi ve Akropolis bir kaleden çok kutsal bir yer haline geldi. Milâttan önce 480'de Persler tarafından tahrip edildi ise de Persler'le yapılan antlaşmadan sonra (m.ö. 449) tekrar bir kalkınma dönemine girdi ve baştan başa yeniden inşa edildi. İmar faaliyetleri Atina-Sparta savaşları sırasında bir müddet için durdu, fakat milâttan önce 338-322'de yeniden başladı ve bu dönemde mimarlık sanatı yanında fikir alanında da ilerlemeler kaydedildi, yeni felsefî akımlar ortaya çıktı ve bazı önemli filozoflar yetişti. Milâttan önce 86'da Romalılar'ın eline geçen şehir, gelişmesini sürdürerek Yunan dünyasının kültür merkezi olma özelliğini korudu. Milâttan önce IV. yüzyılda Pire hariç 60-70.000 kadar nüfusa sahip olan Antikçağ'ın bu büyük şehri, Bizans devrinin ilk dönemlerinden itibaren süratli bir gerileme içine girdi. İmparator Justinianus (527-565) zamanında felsefe okulları kapandı ve kültür hayatı söndü.

VI. yüzyılın sonlarında bir taşra kasabası hüviyetine bürünen Atina'nın İslâm ile ilk teması, müslüman denizcilerin burayı bir süre hâkimiyetleri altına aldıkları 896 tarihinde başlar. IX ve X. yüzyıllarda şehirde bir müslüman esnaf ve sanatkâr kolonisi ile muhtemelen iki mes-cid bulunuyordu. 1204'te Haçlılar tarafından fethedilen şehir, yeni kurulmuş olan Burgondien de La Roche Dukalığı'na dahil edildi; 1311'den 1387'ye kadar Katalanlar'ın hâkimiyeti altında kaldı. 1387'de ise çevresindeki Attikê bölgesiyle birlikte Floransalı Korinthos (Gördüs) derebeyi Nerio Acciajuoli tarafından ele geçirildi. 1394'te Atina dükü unvanını alan Nerio'nun ölümünden sonra vasisyeti gereği şehir gelirlerinin, daha ön-

ce Ortodoks katedrali iken Burgondien hâkimiyeti sırasında Katolik katedrali haline getirilen Parthenon Tapınağı'na tahsis edilmesi Ortodoks Yunan halkını kızdırdı. Yunan başpiskoposu Makarios Osmanlılar'ı fetih için davet ettiği sırada şehir Venedikliler'in işgaline uğradı. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid Timurtaş Paşa'yı Mora'ya yolladı ve Atina muhtemelen 1397'de Osmanlılar'ın eline geçti; ancak bu hâkimiyet kısa sürdü ve şehri tekrar işgal eden Venedikliler 1402'de Nerio'nun oğlu Antonio tarafından geri alınmasına kadar ellerinde tuttular. Antonio, sürekli mücadeleler sonucu ıssızlaşan Attikê arazisine Arnavutlar'ı yerleştirerek bölgenin yeniden iskânını sağladı. Antonio (1402-1435) ve yerine geçen oğlu II. Nerio (1435-1455), Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak hüküm sürdüler. II. Nerio'nun ölümünden sonra dukalığı, karısı Chiara ile Venedikli dostu Bartholomeo Contarini idare etmeye başladılar, fakat halk tepki gösterdi ve bu durumdan faydalanan Fâtih Sultan Mehmed'in gönderdiği Tırhala sancak beyi Turahan Bey, Mayıs 1456'da şehri ele geçirdi. Bunun üzerine Katolik başpiskoposu şehri terketti ve daha sonra Parthenon Katedrali camiye çevrildi. Bu tarihten 1875'e kadar Atina'da herhangi bir yüksek rütbeli Katolik din adamı bulunmamıştır. Fâtih, 1458'deki Mora harekâtı sırasında Atina'yı ziyaret ederek halka bazı imtiyazlar bahşetti. Şehir bir ara Osmanlı-Venedik savaşları sırasında Venedikliler'in yağma ve talanına uğradı ise de (1466) bundan sonraki 200 yılı aşkın sürede Osmanlı barışı (Pax Ottomanica) altında yeniden toparlandı ve ilk 150 yıl içinde büyük bir gelişmeye mazhar oldu.

Osmanlı hâkimiyetinden hemen önce 5000-6000 dolayında nüfusa sahip olan Atina'da 1489 tarihli *Cizye Defteri*'ne göre yaklaşık 7000 kişi yaşıyordu ve bu nüfus daha sonra gittikçe artarak 1506'

XIX. yüzyılın ilk yarısı içinde Atina'yı gösteren bir gravür
(Otto Magnus von Stackelberg, *La Grèce, Vues pittoresques topographiques*, Paris 1834)

